

A NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉRŐL AZ ARABOKNÁL.

IRODALOMTÖRTÉNETI KISÉRLET.

(Bemutattatott a Magyar Tud. Akadémia 1877. április 16-án tartott ülésében.)

I.

A grammatikai tudat ébredése és a nyelvtudomány kezdetei az araboknál.

A szanszkrit nyelven kívül nincsen nyelv, melyről — mint a tudományos vizsgálódás tárgyáról — azok, kiknél e nyelv élő használatban volt, annyi munkát írtak volna, mint az arab nyelvről. Az ind nyelvészeti irodalmon kívül mennyiség tekintetében alig vetélkedhetik bármely nép nyelvtudományi irodalma az arabbal. — Meggyőződhetik erről mindenki, ha egy pillantást vet azon nagy terjedelemre, melyet a nyelvészet szakmájába tartozó pusztá könyvczímek a keleti könyvészeti munkákban, például *Ibn Abi-l-Nadim Fihrist*-jében vagy *Háfi Chalfá Kashf al-zunún*-jában elfoglalnak.

Kétséget nem szenvedhet, hogy az ily tágas, mondhatnám óriási, irodalom belső fejlődése a nyelvtudomány történetének egy igen érdekes és fontos fejezetét képezi; annál is inkább, mert még az árja nyelvészet egyik jeles képviselője is az arab nyelvészeti rendszerek megismeréséből hasznavehető szempontokat remél az általános nyelvtudomány számára. ¹⁾ Mindamellett sajnálattal kell constataálnunk, hogy az arabok nyelvtudományának története legfeljebb külső viszonyaira nézve van megírva, mert mindaz, a mi ezen a téren történt, csakis bibliographiai szempontból történt és sem az irodalom, sem pedig a tudománytör-

¹⁾ Benfey *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland* (München 1869.) 187. lap.

ténet színvonalán nem áll. Oly munka lebeg e szavaimnál szemem előtt, minő pl. *Steinthal* könyve a nyelvtudomány történetéről a görögöknél és rómaiaknál, vagy minők *Figger* és *Lersch* monographiái az egyes görög nyelvtudományi iskolákról és irányokról. Napról-napra szaporodik az ily kutatás számára hozzáférhetővé tett anyag. Egyre gyarapszanak az arab philologusok, grammatikusok ép úgy mint lexikographusok munkáinak editiói. Máris nyomtatva vannak kezeink között az arab eredeti kommentár-, nyelvtan- és szótár-irodalom klasszikusainak legelőkelőbbjei, és alig fog beletelni egypár év és a desideráták sora tökéletesen ki lesz merítve. Párisban az ifjabb *Derenbourg* a *زادٓεξٓوٓزٓ* «könyv»-nek nevezett *Sibavahi*-féle munkát, mely az arab grammatikai irodalom klasszikus könyve, rendezi sajtó alá; Berlinben *Jahn Gusztáv* szorgalmasan folytatja az eredeti grammatika egy későbbi tekintélyének (*al-Zamachshari-nak*) *al-Mufaššal* című munkájához *Ibn Ja'ish Abu-l-Bakâ* által írt azon kommentár kiadását, melynél jobban az arab nemzeti grammatika finomságai sehol sincsenek kifejtve; a kairói nyomdáknban élénken foly a szótár-irodalom azon kincseinek kiadása, melyekből az európai könyvtárak kézirati példányokat nem bírnak (pl. *Tâg al-'arûs*, és az óriási terjedelmű *Lisân al-'arab*); a német orientalista-társaság költségén nemsokára meg fog kezdôdni *Ibn al-Sikkit* azon könyvének (*Kitâb al alfâz*) általam eszközlendô kiadása, melyet az arab nyelvtudomány legfôbb régi tekintélyei kútforrásul használtak, és melybôl eddig csak egy kézirat létezése van kimutatva, a leydeni egyetemi könyvtár legatum Warnerianum 597. száma alatt, mely a szerzô autographonja nyomán készült.

Ámbár, mint említettem, közeljövô idôben már alig fog valami hiányozni, a mi az arab nyelvtudományi irodalom belsô történetének elôadására mint anyag tekintetbe jô, mindamellettt ezen történet megírására csak igen sovány kezdetek mutatkoznak. Magam már több év óta gyûjtöm és állítom egybe az anyagot az ily történeti dolgozat számára és részben alkalmilag egyetmást már közre is bocsátottam az anyagokból.¹⁾

¹⁾ *Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern.* 1—3. füzet. Megjelent a bécsi akadémiai böles.-történeti osztályának kiadványai között. (Bécs, 1870—1873.)

A mai előadásnak nem az a célja, hogy a szóban forgó kérdésről kerek és befejezett módon értekezsem, mert ily feladat alig tenné lehetővé oly részletek kikerülését, melyekkel nem kívánám a t. osztályt fárasztani. Csak egyes szempontokat akarok ma különösen kiemelni, melyek az arabok nyelvtudományának szemléletében fontossággal bírnak és a történeti kutatásnak, hogy úgy mondjam, keretét képezik.

Az arabok nyelvtani kutatásainak kezdetére nézve alig ágaznak el a vélemények. Azok, kik kritikai szemmel vizsgálják és ítélik az arab traditio adatait, mely adatok teljesen vannak összeállítva *Flügel* által ¹⁾, nem kételkednek abban, hogy *Abu-l-Asvad al Du'ali* (megh. 688. Kr. u.) volt azon férfiú, kit az arab nyelvtan megalapítójának tekinthetünk. De a traditio nem elégszik meg a grammatika ezen eredetével. Az arab traditio 'Ali-t, a khalifát, említi fel mint azon férfiút, ki a grammatikának mint tudománynak adta volna legelső impulsusát és *Flügel* egész komolysággal nemesak idézi a traditiónak idevágó adatait, hanem tudományos combinatióiban helyet is ad nekik, azon eredményt állítván fel, hogy *Abu-l-Asvad* volt az első, ki grammatikai munkát írt azok alapján, a miket vele *Ali* állítólag közölt. Ezen közlemények között legelőkelőbb helyet foglal el azon 'Ali által felállított felosztás, hogy a beszédnek háromféle része van : *ism* (név), *fi'l* (cselekvés = verbum) és *harf* (szócska). Ezen traditiot *Flügel* «Ziemlich glaubwürdig»-nek nevezi, és *Benfey* nem habozik ezen nézet elsajátításában. ²⁾ Ha azonban lelkünk elé idézzük mindazon traditioikat, melyeket a muhammedán tudománytörténetben 'Ali khalifa személyéhez fűzve találunk; ha tekintetbe veszszük, hogy az 'Ali-ról, mint a tudomány kapujáról (*báb al 'ilm*) szeret megemlékezni : akkor nem fogjuk feltűnőnek találni, hogy azon tudomány, mely későbbben igen nagy jelentőségre vergődött, kezdetiben 'Ali-ra vezetetik vissza, mint alapítóra, de igenis feltűnőnek kell találnunk, hogy ily traditio kritikai korszakunkban is hitelre találhatott. Ez utóbbi körülmény maga azonban igazolja azon kritikai műtetet, melyet ama, persze már alapjában is gyanús, traditio hitelessége megezáfolásának szentelek, magában véve ép

¹⁾ *Die grammatischen Schulen der Araber* 18. lap.

²⁾ *Geschichte der Sprachwissenschaft* etc. 188. lap.

oly felesleges műtét, mint az volna, mely egyéb tudományágaknak ilyféle kezdetekre való visszavezetésének czáfolását venné czélba.

Hogy a három beszédrész megkülönböztetése az arab grammatikában nem Higázban támadt, azt egyelőre csak skeptice akarjuk illítani. Nem lehet bebizonyítani, hogy ott támadt ezen elmélet, mely a görög logika behatásának létezését tételezi fel. A legelső biztos adatot ezen megkülönböztetésre nézve *Sibaveihî* (megh. 793.) nyújtja, ki ezen felosztással kezdi könyvét, melyet a VIII. század vége felé írt, több mint másfél századdal 'Ali után, tehát akkor, midőn az 'abbasid uralom alatt a görög philosophia hatalmasan hatott már a gondolkodó arabokra, és a $\pi\epsilon\rho\iota$ 'Επιφυγεται már jól volt általuk ismerve.

Nem tudjuk, mily belső összefüggés van a si'izmus és a grammatika művelése között; de irodalomtörténeti tény, hogy a grammatika művelését igen nagy részben *si ita* körökben találjuk. *Abu-l-Asvad* maga ezen felekezet híresei között említettik fel¹⁾, és egy későbbi történetíró, *al-Makkarî*, egy híres arab nyelvész életírása alkalmával azt a megjegyzést teszi: «*Abû Hajjân* felekezetére nézve *igen* sok grammatikus módját követi, *az által, hogy 'Ali b. Abî Tâlib-hoz túlságosan ragaszkodik.*»²⁾ Tény tehát az, hogy a grammatika traditiójának megalapítása olyanoknak kezei között volt, kik 'alida tendenciákat tűztek lobogójukra. — Lehet-e ily körülmények között egyszerűbb dolog mint az, hogy a grammatikai tudomány kezdete is 'Ali-ra vezettetik vissza?

Mindamellettt azonban nem túlozunk, ha a grammatikai elemek megalakulását az arabok között, ha nem is az iszlám legelső idejébe, de legalább annak igen ifju idejébe teszszük; körülbelül azon időbe, midőn a korán a tanulmány tárgyává kezdett válni, midőn egyes szavainak különböző variánsai nem mint annak Othmán alatti redactiója alkalmával a többi, az elfogadottól eltérő recensiók megégetését, hanem a sokféle variánsok okadatolását vonta maga után. Mint az ind grammatikát a Védák, a görögöt Homéros, a chinait Confucius könyvei, a hébert a bibliai

¹⁾ Lásd erről jegyzetemet *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*. 1875. XXIX. köt. 320. lap.

²⁾ *Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne* I. köt. 569. lap.

kánon tanulmánya pendítette meg, úgy az arab grammatikai tanulmány legelső indító oka a muhammedán szent könyv beható tanulmánya volt. Más kérdés az, vajjon az arab grammatikai tanulmány legelső kútforrása magában az arab népben található-e, vagy pedig a grammatika tárgyalására kívülről vették-e az impulst? más szóval: hogy azon gondolat, mely szent könyvük nyelvtörvényeinek kutatására és e törvények összefoglalására indította őket, kívülről jövő behatások által segített-e elő, vagy pedig nem? Azok között, a mik e kérdésre nézve elmondattak, különösen kiemelésre méltó *Renan Ernő* szellemes fejtegetése, mely azon eredményre jut, hogy a nyelvtan egyike az arab szellem azon termékeinek, melyektől az eredetiséget meg nem lehet tagadni. Érvei különösen a következők:

Az arab irodalomtörténet nem emlékezik meg arról, hogy a grammatika megalkotása idegen alapon történt legyen meg; pedig egyébütt, hol kölcsönzések történtek, p. o. a philosophia terén, maguk az arabok is nyíltan bevallják azt. — A korán fenntartása volt a grammatika kezdeteinek legközvetlenebb célja; lehetetlen volna pedig feltenni, hogy ezen feladat felé olyan emberek hajoltak volna, «kik az iszlám szentelt nyelve iránt nem viseltettek azon kegyelettel, mely az első arab grammatikusok munkáit sugalmazta». Az idegen befolyás csakis az 'abbasidák uralkodása alatt mutatkozik és akkor is kizárólag a positiv tudományok tekintetében, melyek sem a vallást, sem a nyelvet, sem pedig a sajátképeni irodalmat nem érintik. Mindazon kölcsönzésekben, melyek tényleg végbe mentek, az idegen zamat nagyon is megérzik; a műszavak betűszerint át vannak véve; a kölcsönzött tudományok szavai görög hangzatuak maradtak, a felosztások és kategóriák görögök. Semmi ilyet a grammatika nem mutat az araboknál. A tudomány neve, műszavai és általános felfogásai nem emlékeztetnek idegen példára. «Végre minden egyéb tudományra nézve az arabok nyíltan bevallják azt, a mit belőlük a régi görögöknek köszönnek, míg ellenben meg vannak győződve, hogy nyelvtanuk oly privilégium, melyet isten számukra tartott fenn, és egyik legbiztosabb jele azon kiválóságnak, melyet más népekkel viszonyítva maguknak tulajdonítanak.» Eddig *Renan*.¹⁾

¹⁾ Histoire générale et système comparé des langues sémitiques. I. köt. 3. kiad. (Paris 1863.) 377—380. lapon.

Megvallom, hogy mindaz, a mit a híres francia akadémikus mond, tagadhatatlan igazság; de mindamellett nem bizonyítja azt, a mit általa bizonyítani kívánna. Nem az a kérdés, valjon az arabok *a* görög vagy *a* syr grammatikát szőröstül-bőröstül átvették-e vagy pedig nem? Mert azt, hogy a görög vagy syr grammatikát soha az arabok át nem vehették, az világosnál világosabb. Átvehettek philosophiát, természettudományt, mennyiségtant, mely tudományok anyaga nem különbözhetik a népek különfélesége szerint; de hogy a nyelvtant directe átvették volna, azt soha senki nem állíthatná.

Mondom, nem az a kérdés, valjon *a* grammatikát, *bizonyos* nyelvtani rendszert vettek-e át, hanem hogy a nyelvszemlélet azon fokára, melyen állva, valamely nép nyelvének alkatára nézve elmélkedik, a mondatok és szók egyes alkatrészeit elemeire bontja és a helyes használatot a tapasztalati anyagból törvények alakjában levonja, valjon, mondom, a nyelvszemlélet ezen fokára minden külső, idegen kulturkörből kiinduló hatás nélkül jutottak-e? vagy hogy rövidebben mondjam: valjon az arabok grammatikai tudata ébredésének vannak-e tényezői, melyek nem az arab nép életében és szellemében gyökereznek?

Ezen kérdésre, Renan érvelésének ellenére, úgy kell felelünk, hogy *igenis* vannak. Ha azt látjuk, hogy olyan nép, melynek nyelvében az úgynevezett nyelvtani funktiók egy rideg consonans-tömeget, mint ők maguk mondják, *mozgató* vocalismus változásai által mennek végbe, hogy — mondom — egy ilyen nép beszédének vocális részét írásjegyekkel nem fejezi ki: úgy okvetlenül azt mondhatom, hogy ezen népben, míg írása ezen foknál tovább nem haladott, a grammatikai tudat még nem ébredt. Mert minden, a mi tudatossá válik, az külső kifejezés által dokumentálja a tudatban való uralkodását. Valamint a tudatossá vált gondolatnak megfelel a szó, és mindenről, a mire valamely nyelvben szó nincsen, azt mondhatjuk, hogy az illető nép tudatában nem létezik, úgy a beszédet alkotó azon részek, melyek az írásban nem találta külső jelre, az illető írást használó nép tudatában nem foglalnak helyet. Az arabok között ennél fogva a vocálisjegyek használata előtt grammatikai fogalmak nem ébredhettek, mert alig van nyelvükben grammatikai funktió, mely a szó magánhangzós anyagát nem érintené. Viszont, ha azt látjuk, hogy ezen nép bizonyos

időben kezdi a vocálisokat jelölni, kezd kifejezésükre jeleket fel-
találni, azt következtethetjük, hogy a grammatikai tudat ébredni
kezdett bennük. Ha már most azt is látjuk, hogy ily jelek hasz-
nálatára idegen nemzet példája utalja őket, úgy el nem vonhatjuk
magunkat azon következtetéstől, hogy azon nép, melynek példáját
követték, midőn sajátjuk hiányait pótolni indultak, volt legköz-
vetlenebb tényező a *grammatikai tudat* ébresztésében.

Ha a fönntebbi fejtegetést helyesnek tartjuk, akkor azt va-
gyunk kénytelenek állítani, hogy a nyelvten legelemibb fogalmait
az arabok nem önönmaguk geniusából fejlesztették, hanem hogy
azok felismerésére a syrek által jutottak és csak úgy alkalmazták
saját nyelvükre. Mert azt, a mi nélkül grammatikai tudatról
ségi népnél szó sem lehet, t. i. a beszéd magánhangzóinak jelö-
lését, az arabok a syrektől vették át. A syr magánhangzójelölésnek
több fejlődési foka és módja van, a mint az legújabb időben *Abbé*
Martin, tudós francia, remek munkáiban bőven ki van fejtve.
Ezen fokok és módok legrégebbike, mely a syr irodalom legelső
kezdeteitől a VI. századig terjedő időnek felel meg, és melynek
használatát a IV. században Sz. Ephraem bizonyítja, azon egyszerű
eljárásból állott, hogy a szerint, a mint a mássalhangzót *ä ä*,
vagy *e, i* magánhangzó mozgatja, az illető mássalhangzó *föle* vagy
alá helyeztek egy pontot. Ezen két jelhez az arabok csak egyet
függesztettek hozzá, mely ugyan a syreknél nem így volt alkal-
mazva, de a mely mindenestre a syr jelölési mód fejlesztésének
tekinthető, azt t. i., hogy a felső és alsó ponton kívül még egy
belső pontot is használtak, midőn az *o, u* magánhangzó jelölésére,
a mássalhangzó betüjének melléje tették a pontot, a mi a syrben
a felső és alsó pontnak a *v* betü (*o*) fölött és alatt való elhelyezése
által történik. A felső és alsó pontot, mely a hangzójelölésnek
alapja, az arabok a syrektől átkölcsönözték és egészen úgy alkal-
mazták mint amazok ¹⁾ és ugyanazon nevekkal is nevezték. Ez
volt a grammatikai tudat legeslegeső ébredése az araboknál.
Hogy a hangzójelek legelső alkalmazásával függ csakugyan össze
a grammatikai felfogás ébredése az araboknál, azt szintén ki

¹⁾ *Lenormant, Essai sur la propagation de l'alphabet Phénicien dans l'ancien monde.* (Paris, 1873.) II. köt. 27. lap.

akarom mutatni; különösen két bizonyító momentumot akarok erre nézve kiemelni:

1. Maga az arab tradíció a grammatikai felfogás keletkezését szoros összefüggésbe hozza a magánhangzókat jelölő pontok legelső alkalmazásával. *Abü 'Ubejdä* elbeszélése szerint, *Abu-l-Asvad* a nyelvtan alapszabályait *'Ali* khalifától bírta, de senkivel nem közölte azt, a mit a khalifától tanult, míg *Zijäd*, *'Iräh* helytartója, felkérte, szerkesztene valamit össze, a mi az embereknek vezérfonálul szolgálhatna és a minek segítségével isten könyvét könnyebben meg lehetne érteni. *Abu-l-Asvad* a helytartót arra kérte, kímélné meg őt ezen megbizástól. Nemsokára ezután azonban tanuja volt annak, midőn egy ember a korán IX. fejj. 3-ik versében, mely ekkép hangzik: «*ann-Alläha barijun min al-mushriküna va-rasüluhu*» («Valóban *Alläh*-nak nincsen köze a polytheistákkal, és prófétájának» scil. «sincsen köze velük») az utolsó szavat ekképen ejté: *va-rasülihi*, miáltal az idézett mondatnak az leszen értelme, hogy «Alláhnak semmi köze a hitetlenekhez és a prófétához.» Erre *Abu-l-Asvad*: «Nem hittem volna, hogy az emberek dolga már annyira jutott légyen.» Azonnal *Zijádhoz* ment és így szólott hozzá: «*Emír!* ráállok arra, a mit tőlem kívántál. Adj mellém egy értelmes irnokot, ki azt fogja tenni, a mit neki meghagyok.» Hoztak erre neki egy írórt az *'Abd al-Kejs* törzsből, kivel azonban nem volt megelekedve. Erre egy másikat adtak melléje. Ehhez így szólott *Abu-l-Asvad*: «Ha azt látod, hogy egy betű kiejtése alkalmával szájamat kinyitom, tégy egy pontot a betű fölé, ha szájamat bezárom, tégy egy pontot a betű elé, ha félig bezárom, tégy egyet a betű alá.»¹⁾

A névesetek tudatos megkülönböztetésével, alkalmasint a grammatikai tudat legelső jelével az araboknál, függ tehát össze a syr önhangzójelek alkalmazása az arab írásban.

2. A magánhangzóknak fent jelölt arab megkülönböztetésein kívül még három név van alkalmazásban: a *fathät* nevezik még *nasb*-nak, a *kesrá-t*: *chafd*, a *dammät*: *raf*^c-nak. Ezen nevek között a két utóbbiról szintén ki lehet mutatni, hogy oly terminusok azok, melyek egyenes fordításai a megfelelő syr műszavaknak, nevezetesen a *rebäsä*- és a *zeháfä*-nak. A felhozott három szó, mint

¹⁾ L. Flügel, *Grammatische Schulen* p. 17.

Nöldeke kimutatja ¹⁾, az illető magánhangzók általános elnevezései, de mint ilyenek kivesztek a használatból, és leginkább csak azon grammatikai kategóriák elnevezésére használatnak, melyeknél az illető magánhangzó előfordúl; p. o. a főnév nominativusa és az ige jelentő módjának imperfectuma neveztetik *raf'*-nak, mert a szó végmagánhangzója ezen esetekben *u*; a főnév genitivusa és az imperfectum status jussivus v. apocopatusa ezen oknál fogva neveztetik *chaf'd*-nak; a főnév accusativusa és az imperf. status conjunctivusa *naşb*-nak. De ezen műszók, mint a syr analogiából látjuk, eredetileg nem a grammatikai kategóriáknak, hanem az azokban alkalmazott végső magánhangzók nevei. A nominalis esetek és az igei formák grammatikai nevei, alkalmasint az arab grammatika legrégebbi műszavai és a nyelvtani tudat legelső nyilatkozásai, azt bizonyítják, hogy a nyelvtani tudat az araboknál csakis a magánhangzók megkülönböztetésén és jelölésén képződött.

De másrészt bizonyítja azt is, hogy a grammatika legelső elemeit a syrektől tanulták az arabok. Ezen következtetés azokon kívül a miket bizonyít, képes megezáfolni Renan a grammatikai felfogás eredetisége mellett felhozott főargumentumát: azt t. i., hogy a grammatikai terminologia nem mutat fel kölcsönzéseket. Ha ezt bizvást állíthatni a kifejlődött arab grammatika műszavairól, melyek mindenütt éles és eredeti nyelvtani conceptiót mutatnak, nem állíthatni azt a grammatika legelső kezdeteiről, mert azoknak műszavai, mint láttuk, syr eredetűek.

De Renannak másik, hathatósabb, argumentuma is igen könnyen czáfolható meg. Azt mondja ugyanis, hogy az arab nemzeti irodalomtörténet nem szól semmit sem arról, hogy nyelvtan dolgában az arab tudomány külső impulsus után indult volna, holott egyéb tudományokra nézve ezt nyíltan bevallja. Ezen *argumentum ex silentio* megezáfolására csak két mozzanatot akarok megemlíteni, melyek úgy gondolom elég világosan mutatják, hogy az *argumentum ex silentio*-nak az arab művelődéstörténetben nincsen tere. Mindenekelőtt visszanyúlván a magánhangzók jeleinek feltalálására, úgy gondolom, mai nap nem kételkedhetik senki sem abban, hogy az syr kölcsönvétel. Pedig ha a főnt idézett

¹⁾ Nöldeke *Geschichte des Quorans* 309. lap. Gróf Kuín Géza a sémi magánhangzókról (Budapest 1872.

tradíciót nézzük, azt látjuk, hogy ottan mint *Abu-l-Asvad* ingeniumának terméke van feltüntetve, és az idegen eredet tökéletesen el van hallgatva. A három beszédrész megkülönböztetése, mely az aristotelesi *περι Ἐμπειρίας* ismeretét tételezi fel, egyenesen *Alí*-nak van tulajdonítva. — *Kremer Alfréd* igen találóan bizonyította be, hogy az I. muhammedán század theologiai iskoláinak véleménykülönbségei, különösen a murgita és kadarita szekta között fennforgott dogmatikus véleménykülönbségek és az ezen polemiák alkalmával az iskolák által kifejtett dogmatikus tanok szakasztott másai azon dogmatikus vitának és iskolai tanoknak, melyek ugyanakkor a keleti egyházban léptek elé, midőn a khalifátus székvárosában *Johannes Damascenus* volt a keresztyén vallás leghíresebb tanítója.¹⁾ Az arab művelődéstörténet hallgat ezen összefüggésről, és ha csakis azt tartanók reájuk nézve igaznak, a mit maguk mondanak magukról, *Kremer* döntő bizonyítását a *Renan*-féle *argumentatio ex silentio* alapján el kellene utasítani.

Nem bizonyít tehát az arab grammatika támadásának eredetisége mellett a bizonyítékok azon sora, melyet *Renan* mellette felhoz. Sőt azok után, a mit föntebb kifejtettem, bátorkodnám ragaszkodni azon állításomhoz, hogy a grammatika legelső megpendülése az arabok között a syreknek volt köszönhető. A syrek befolyását az arab irodalmi műveltségre az iszlám legelső idejére nézve kell már állítanunk. Hisz már a betűk használatát is, mint azt senki kétségbe nem vonja, az arabok a syrektől vették. A grammatikai iskolák mindjárt a nyelvtani fogalmak legelső kifejtése után oly helyen támadtak — t. i. Mesopotámiában — hol a syr befolyás a geographiai helyzetnél fogva is a leghatalmasabb lehetett és később, különösen a philosophia és természettudomány művelése alkalmával leghatalmasabbnak mutatkozott is. Ezen mozzanatban is csak azon folytonosság jelét láthatjuk, mely a grammatika keletkezése és későbbi fejlesztése között fennáll. Ha a *nahc* (nyelvtan) tudománya csakugyan olyan jellemző nemzeti sajátja volna az araboknak, miként azt *Renan* állítja, akkor esodálni való dolog volna az, hogy miért nem látjuk ezen tősgyökeres nemzeti tudományt *Medinában* keletkezni, miként p. o. a valóban

¹⁾ *Culturgeschichtliche Streifzüge*. 3. lap.

tősgyökeres arab *traditio-tudomány* (*al-hadit*) legelső iskoláját látjuk Medinában támadni; miért fejlődik e tudomány épen az Euphrates partjai mentében, miért tartoznak legnevezetesebb művelői idegen nemzetekhez, különösen a perzsához?

II.

Az arab nyelvészek állása a dialektusokhoz és a népnyelvhez.

Annak felismerésére, hogy mily irányban indult meg a nyelvtudomány az araboknál, igen fontosnak mondható azon állás meghatározása, melyet *a dialektusok és a népnyelv kérdése* az arab nyelvtudományban elfoglal.

1. Dialektusok.

A mi a görög nyelv terén az *attikai dialektus*, az az arab nyelv terén a *kurejhita törzs dialektusa*, azon törzsé, melyből Muhammed származott. Minthogy ezen törzs geographiai helyzeténél fogva minden arab törzs között leginkább volt elzárva idegen nyelvelemek befolyása elől, annak nyelvjárását tartották a legékeesebbnek és legtisztábbnak (*afşah*), utána azon törzsekét, melyeknek lakóhelyei legközelebb estek a kurejshiták lakóhelyeihez; legkevésbé ékesnek és tisztának pedig azon törzsek nyelvjárásait, melyek a kurejshitáktól legtávolabb és idegen népekhez, p. o. a perzsához, aethióphoz legközelebb tanyáztak. Midőn a kurejhita nyelvjárásról írott korán által ezen dialektus még vallási méltóságra is emeltetett, továbbá a kurejhita törzs politikai hegemóniája által — mert ezen törzs szolgáltatta a nagy birodalomnak a khalifákat — túlsúlyt gyakorolt a többi törzsek fölött, el volt határozva azon győzelem, melyet a kurejhita nyelvjárás a többi arab dialektus fölött kivívott.¹⁾ Az, a mit *művelt arab nyelvnek* nevezhetnénk, az irodalmi nyelv nem egyéb, mint a kurejshiták

¹⁾ Renan, *Histoire générale* p. 346—49, hol az irodalmi apparatus is található.

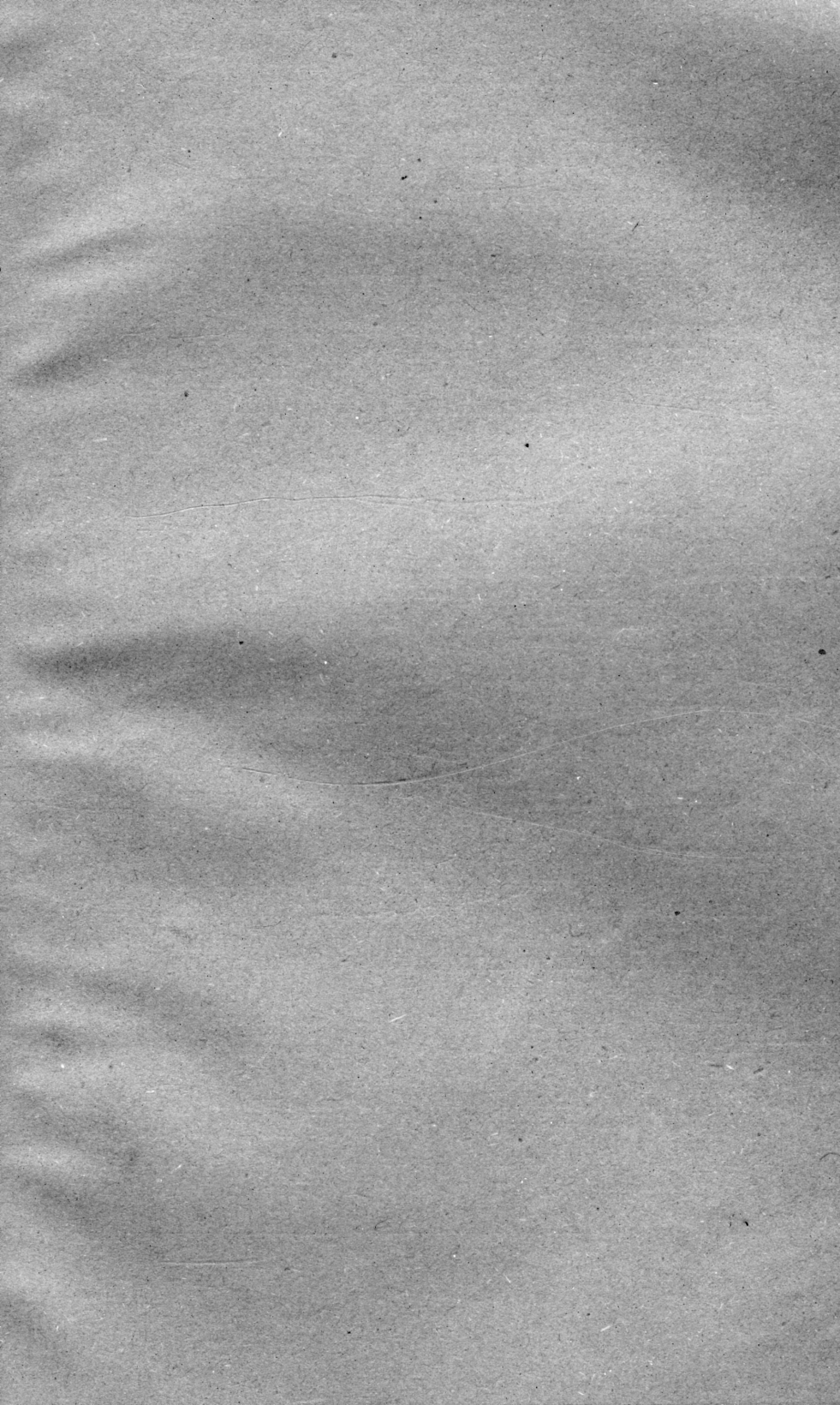
nyelvjárása; az arab nyelvten nem egyéb, mint ezen dialektus használatának codificatiója. Ezen dialektussal ellentétbe helyeztetik egyrészt a *délarab*, vagy másként *jemeni* v. *himjár* nyelvjárás, mely valamennyi arab nyelvjárások között legtávolabb áll tőle, és lényeges megkülönböztető sajátságokat mutat fel (p. o. *mimmátio*), úgy hogy, elősegítve azon különféle történelmi traditio és kulturirány által is, mely a déli arabokat az éjszakiaktól elválasztotta, nyelvjárásuk önálló nyelvvé szilárdult, mely külön írásejegyekkel is bír; másrészt ellentétbe helyeztetnek vele a többi éjszakarab (*Mođar*) törzsek nyelvjárásai egyenként, mint kevésbé tiszták és klasszikusok.

Lássuk már most, mily állást foglal el az arab nyelvtudomány ezen a kureishitától különböző arab dialektusokkal szemben.

E részben constatálhatjuk azon tüneményt, hogy az arab nyelvészeti íróknak igen sokat köszönünk azon ismereteinkre nézve, melyeket a háttérbe szorított nyelvjárásokról bírunk, és e tekintetben az arab nyelvészeti irodalom a középkorban előnyösen különbözik még azon nyelvészeti iránytól is, mely az újkori nyelvészetben egészen a legújabb időkig uralkodott. Egyrészt, mint már kiemeltük, az arab nyelvten egy kiváló törzs nyelvhasználatának volt codificatiója nemcsak, hanem a régi, egyéb törzsekből származó költők műveit, melyeket körülbelül ugyanazon időben kezdtek írásba foglalni, midőn a nyelvten kezdett megindulni, mind kurejshita dialektuson foglalták írásba. A *Hamásá* nevű költészeti gyűjtemény, mely a legkülönbözőbb törzsekhez tartozó költők műveit foglalja magában, hol minden egyes költőről egyzersmind az is meg van mondva, mely törzshöz tartozott, csupa kurejshita nyelvten szerinti alakokat tár elénk. Van egy külön gyűjtemény e cím alatt a «*Hudejl törzsből való költők versei*», mely gyűjtemény Kosegarten által adatott ki.¹⁾ Ezen gyűjteményen meg nem érzik, hogy nem kurejshita. A redaktorok kurejshita kaptafára vertek mindent. De a mit a szerkesztők vétettek, azt kiigazította a traditio, melyet a kommentátorok őriztek, kik néha variánsokban előtűntetik a dialektikus sajátságot. Egyéb téren is, különösen a lexikographák, mindennekfölött pedig a

¹⁾ *Carmina Hudsailitarum quotquot in Codice Lugdunensi insunt* ed. J. G. L. Kosegarten, London 1854.

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

Kaphatók a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalában Budapesten (Akadémia-épület) s minden hazai könyvárusnál:

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. I—X. kötet 30 füzetben. 1862—1873. (8-adrét 300 iv.) Ára egy 10 kötetből álló teljes példánynak 15 forint. Egy-egy kötetnek ára különvéve 1 frt. 50 kr. Az I-ső és X-dik kötet külön nem adatik.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK stb. XI-ik kötete. **AZ OSZTJÁK NYELV.** Nyelvtan, Szöveg és Szótár. Irta Hunfalvy Pál. 1875. 30 iv. Ára 3 frt.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK stb. XII. és XIII. kötet. Szerkeszt Hunfalvy Pál. Ára egy-egy kötetnek 3 frt.

A KONDAI VOGUL NYELV. Irta Hunfalvy Pál. (Nyelvtudom. Közl. IX. köt.) Ára 1 frt. 50 kr.

CHRESTOMATHIA FENNICA. Hunfalvy Páltól. Pest. 1861. (8-adrét, XIV. és 580 lap.) Ára 1 frt.

REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és népei. Kidolgozta Hunfalvy Pál. (4-adrét, VII. és 364 lap.) Ára 2 frt.

MAGYAR-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ SZÓTAR. Irta Budenz József. I. füzet. (1—16 iv) 1873. 8-adrét. Ára 1 frt.

ERDEI- ES HEGYI CSEREMISZ-SZÓTÁR. Budenz József. (A Nyelvtudom. Közlemények IV. kötetéből.) Ára 50 kr.

NYELVEMLÉKTÁR. Régi Magyar Codexek és nyomtatványok. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. I—V. köt. 1876. 8-adrét Ára 8 frt.

Egyenkint Ára 2 frt.

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. I. kötet. Középkori költői maradványok. Közzéteszi és jegyzetekkel ellátja Szilády Áron. 1878. Ára 2 frt.

ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. I—IV. köt. 1869—1875. Ára 7 frt 80 kr.

RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. Kiadta Toldy Ferencz. Ára 2 frt.

A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor. Ára 1 frt.

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. Ára 1 frt.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil, Ára 50 kr.

FINN NYELVTAN. Fábrián Istvántól. Pest, 1859. Ára 50 kr.

KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.

ABUSKA. Csagatájtörök szógyűjtemény. Vámbéry Á.-tól. Pest, 1862. Ára 40 kr.